

5. Tkachenko NM Private pensions as part of the motivation / NM Tkachenko // Actual problems of economic and social development of regions of Ukraine: Mater. Ukrainian scientific and practical. Online conference (m. Dnipropetrovsk, 16-26 November 2009).
6. V. Grushko Problems private pension insurance / VI Grushko, O. Cheberyako // Bulletin of the Taras Shevchenko National University of Kyiv. - 2006. - № 2. - P. 14-16.
7. Insurance: Law of Ukraine of 07.03.1996 № 85/96-VR // Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine. - 1996. - № 18. - Art. 78.
8. Tax Code of Ukraine of 02.12.2010 № 2755-VI // Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine. - 2011. - № 13-14, № 15-16, № 17. - Art. 112.

Рецензент: кандидат юридичних наук Грובהва А.А.

УДК 349.2

Бірюкова А. Г.,

доцент кафедри цивільного права Національного університету
«Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»

**СПІВВІДНОШЕННЯ ПОНЯТЬ «ДЖЕРЕЛО ПРАВА»
ТА «ДЖЕРЕЛО ТРУДОВОГО ЗАКОНОДАВСТВА»**

У статті встановлено етимологію слова «джерело». Зроблено висновок про наявність двох основних підходів до розуміння поняття «джерело права» - широкий та вузький. Висвітлено основні думки вчених стосовно сутності поняття «джерело трудового законодавства». На основі наукових позицій правників доведено прийнятність терміну «джерело права» у трудовому законодавстві.

Ключові слова: джерело права, джерело трудового законодавства, форма права, нормативно-правовий акт, правова норма, суспільні відносини.

Бірюкова А. Г.,

доцент кафедри гражданского права Национального университета
«Юридическая академия Украины имени Ярослава Мудрого»

**СООТНОШЕНИЕ ПОНЯТИЙ «ИСТОЧНИК ПРАВА»
И «ИСТОЧНИК ТРУДОВОГО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА»**

В статье установлено этимологию слова «источник». Сделан вывод о наличии двух основных подходов к пониманию понятия «источник права» - широкий и узкий. Освещены основные мнения ученых относительно сущности понятия «источник трудового законодательства». На основе научных позиций юристов доказано приемлемость термина «источник права» в трудовом законодательстве.

Ключевые слова: источник права, источник трудового законодательства, форма права, нормативно-правовой акт, правовая норма, общественные отношения.

Biryukova AG,

Associate Professor of Civil Law cathedra of National University
«Law Academy of Ukraine named after Yaroslav Mudry»

**CORRELATION OF CONCEPTS OF "SOURCE OF LAW"
AND "SOURCE OF LABOR LEGISLATION"**

The article set the etymology of the word "source". It is concluded that there are two main approaches to understanding the concept of "source of law" – wide and narrow.

Wide approach takes into consideration all the conditions and factors of social life that affect the appearance of law - is: socio-economic, political, cultural, religious, international (geopolitical) and other circumstances. Narrow considering the same approach as the official source of law means ob'yektivatsiyi law, ie, their expression and documentary consolidation competent subjects of lawmaking. This approach only indicates the external container law, that means the source as the seat of these standards from which we derive them, where they learn about, and not as their origins, the root cause.

Examined the basic scientific opinions concerning the essence of the concept of "source of labor laws." On the basis of scientifically proven acceptability of the term "source of law" in labor law.

It is concluded that the sources of labor laws - are official legal documents of competent subjects in which fixed legal rules governing labor and is closely connected with them relations and which form part of the positive law.

Keywords: source of law, a source of labor law, the form of law, normative-legal act, the legal norm, social relations.

Актуальність проблематики. Досліджуючи питання розвитку галузі трудового законодавства, як власне кажучи і будь-якого іншого законодавства, не можна оминати питання його джерел. А тому, розпочати аналіз даної проблеми, на нашу думку, слід із встановлення значення слова «джерело». У тлумачній словниковій літературі даний термін має такі визначення: потік води, що утворюється в наслідок виходу підземних вод на поверхню землі; те що дає початок чому-небудь, звідки постає, черпається щось; основа чого-небудь, вихідне начало; позначення того або чого, звідки поступили відомості про що-небудь; письмена, пам'ятка, документ, на основі якого будується наукове дослідження [1, с.96; 2, с.291; 3, с.404; 4, с.258].

Ступінь наукової розробки проблеми. На перший погляд все здається простим, втім серед правників, зокрема: Л.Л. Богачова, Н.Б. Болотіна, В.С. Венедиктов, К.Г. Волинка, Л.П. Грузінова, Д.В. Журавльов, Ю.Ю. Івчук, С.С. Каринский, О.А. Кірімова, В.Г. Короткін, В.О. Котюк, Н.О. Левицька, О.Ф. Скакун, Е.И. Темнов, В.Д. Ткаченко, М.В. Цвік, В.С. Якушев та інші й досі немає єдиного підходу стосовно того, що ж власне є джерелами законодавства, зокрема нормативно-правові акти, чи об'єктивні умови життя та розвитку суспільства і суспільних відносин, що їх опосередковують. Зазначене чітко підкреслює актуальність теми наукового дослідження.

Метою статті є співвіднесення понять «джерело права» та «джерело трудового законодавства».

Виклад матеріалу. О. Ф. Скакун виокремлює юридичні та загально-соціальні джерела. Перші, тобто юридичні джерела (форми) права, вона розуміє як вихідні від держави або визнані нею офіційно-документальні форми вираження і закріплення норм права, які надають їм юридичного, загальнообов'язкового значення. Юридичні (спеціально-соціальні) джерела права (нормативно-правовий акт, правовий прецедент, правовий договір, правовий звичай, правова доктрина, релігійно-правова норма, міжнародний-право-вий акт) виступають як офіційна форма вираження і закріплення правових норм. Що ж стосується других, загально-соціальних джерел права, то це економічні, соціальні, політичні, морально-культурні та інші - породжують або об'єктивно зумовлюють виникнення правових норм [5, с.308-309].

З точки зору О. Ф. Черданцева під джерелами права необхідно розуміти джерела права у матеріальному і формальному сенсі. Першим є саме суспільство, його соціально-економічна структура, система відносин різного роду, рівень економічного та культурного розвитку суспільства. Під джерелом права в формальному сенсі розуміється зовнішня форма вираження і закріплення норм права [6, с.188]. И. М. Погребной джерела права розуміє як синонім форм права і визначає їх, відповідно, як офіційні способи зовнішнього вираження і закріплення норм права [7, с.56]. М. В. Цвік та О.В. Петрішина у своїх працях вказують, що юриспруденції склалися такі підходи до розуміння терміна «джерела права»: джерела виникнення права як соціального явища, сила, що творить право (правоутворююча сила); пам'ятки історії, літератури, судові справи та звичаї, що існували історично та мали значення для чинного на той час права; певний вид діяльності державної влади з

утворення правових норм; матеріали, взяті за основу того чи іншого законодавства; способи зовнішнього виразу, існування та перетворення права [8, с.178].

Ф. М. Раянов, досліджуючи систему джерел права, відзначає, що у першу чергу необхідно усвідомити саме поняття «джерело права», оскільки під словом джерело представники різних наук мають на увазі різні явища. У звичайній розмові під джерелом права можна зрозуміти його соціальні передумови – те, чим обумовлюється право, де його вихідні початки. Ведучи розмову про джерело, іноді мають на увазі суб'єкт правотворчості, тобто орган, який приймає, породжує право. Науковець відмічає, що деякі правники пропонують полегшити проблему визначення категорії «джерела права» замінивши її поняттям «форми права». Але поняття форма теж багатозначне: розрізняють внутрішню форму і зовнішню. До того ж деякі правила поведінки, зведені в ранг юридичних, взагалі можуть бути ніяк не оформленні, наприклад, звичаї, ділові звичаї. Вони існують в неписаному вигляді, втім законодавство їх іноді визнає як джерела права. Виходить, що поняття джерело права ширше поняття форма права. На підставі цього правник підсумовує, що джерело права – це спеціальна юридична категорія, яка використовується для позначення форми зовнішнього вираження правових норм, форми їх буття, об'єктивації [9, с.255-258]. В. М. Хропанюк розглядає джерела права у суто юридичному контексті і ототожнює їх з формами права. На його думку «джерела права» – спеціальний правовий термін, який вживається для позначення зовнішніх форм вираження юридичних норм. Джерелами права є офіційні державні документи, в яких закріплюються юридичні норми. Наприклад, закон, указ президента, постанова уряду, рішення місцевого органу самоврядування [10, с.184].

Спираючись на вищевикладені думки правників щодо розуміння поняття «джерела права», можемо дійти висновку, що не зважаючи на певні відмінності та розбіжності у поглядах, у цілому сформувався два основні підходи до їх визначення: широкий та вузький. Широкий підхід, передбачає врахування усіх умов та факторів суспільного життя, які впливають на виникнення правових норм – це: соціально-економічні, політичні, культурні, релігійні, міжнародні (геополітичні) та інші обставини. Вузький же підхід розглядає джерела права як офіційні способи об'єктивації правових норм, тобто їх вираження та документальне закріплення компетентними нормотворчими суб'єктами. Такий підхід вказує лише на зовнішнє вмістилище правових норм, тобто джерело мається на увазі як місце перебування цих норм, звідки ми їх черпаємо, звідки про них дізнаємося, а не як їх виток, першопричина.

Вищерозглянуті загально-правові підходи до розуміння джерел права цілком справедливими є і для трудового права. Так, скажімо, Н. Б. Болотіна, розкриваючи зміст поняття «джерела трудового права» вказує, що в юридичній літературі термін «джерело права» застосовується у двох значеннях – матеріального джерела права (джерела права у матеріальному сенсі) і формального джерела права (джерела права у юридичному сенсі). Під матеріальним джерелом права розуміють об'єктивні умови, які викликають й обумовлюють утворення права, тобто все те, що породжує (формує) позитивне право: ті чи інші матеріальні або духовні фактори, суспільні відносини, природа людини, природа речей, божественний або людський розум тощо. У матеріальному аспекті джерелом правових норм виступають реальні суспільні

відносини. У юридичному сенсі під джерелом права розуміють документальні способи вираження і закріплення норм права, надання їм юридичного, загальнообов'язкового значення, які виходять від держави або визнаються нею офіційно. Джерела права становлять собою єдине «місце перебування» юридичних норм, резервуар, у якому юридичні норми тільки й знаходяться і звідки ми їх «черпаємо» [11, с.102]. На підставі викладеного Н. Б. Болотіна надає наступне визначення джерел трудового права – це нормативно-правові акти, прийняті компетентними державними органами або на договірному рівні, у тому числі й безпосередньо на підприємстві, у визначених законом межах, за допомогою яких здійснюється правове регулювання трудових відносин [11, с.105].

Цікавою видається точка зору, що її висловлює й В. І. Миронова, який пропонує визначати джерела трудового права як нормативні правові акти та окремі норми, які покликані регулювати відносини, що входять в предмет трудового права. При цьому він підкреслює, що джерела трудового права необхідно розглядати у двох аспектах. Перший з них – формальний. У даному випадку під джерелами трудового права слід розуміти весь масив нормативних правових актів і норм, спрямованих на регулювання відносин, що входять в предмет трудового права. Однак, зауважує автор, надання даної форми зовсім не означає, що джерелам права гарантована реалізація у відносинах, для регулювання яких вони створювалися. Джерела трудового права матеріалізуються при реалізації в конкретних відносинах, перетворюючи їх у категорію правовідносин, тобто відносин, врегульованих нормами права. Сказане дозволяє говорити про матеріальний аспект джерел трудового права [12, с.40].

Л. П. Грузінова визначає джерела трудового права через їх перелік. Вона пише, що джерела трудового права – це нормативно-правові акти: Кодекс Законів про Працю, закони України, міжнародні договори України, міжнародні угоди та інші акти законодавства України, прийняті відповідно до Конституції України, Кодекс Законів про Працю, які регулюють трудові та інші тісно пов'язані з ними відносини у сфері застосування праці [13, с.26].

Цікавою видається думка С. М. Трошиної, яка наполягає на тому, що джерелом права не можна вважати нормативний акт, оскільки при відображенні норм права в законі правові норми набувають нового юридичного змісту й перетворюються на законодавство. Дослідниця вважає, що джерело соціально-трудового права слід розглядати як несанкціоновані державою чи іншими суб'єктами нормотворчості правила поведінки людини в трудових і пов'язаних з ними відносинах, а також заходи соціального захисту й соціальної солідарності, що забезпечуються силою звички або за необхідністю. Джерелами ж соціально-трудового законодавства є санкціоновані державою або іншими суб'єктами нормотворчості й гарантовані ними правила поведінки, що регулюють трудові й пов'язані з ними відносини, а також заходи соціального захисту [14, с.24-28].

П. Д. Пилипенко охарактеризував джерела трудового права як зовнішню форму функціонування права ту оболонку, без якої неможливе існування правової норми [15, с.21]. Є. В. Магницька переконана, що джерелом трудового права є законодавчі (нормативні) акти, в яких містяться норми трудового права. [16, с.9-10]. В. І. Шиян вважає, що джерела трудового права – це різні нормативні правові акти, які є

результатом правотворчої та нормотворчої діяльності компетентних органів держави, органів місцевого самоврядування та роботодавців, регулюють трудові та інші безпосередньо пов'язані з ними відносини [17, с.35].

Грунтовне дослідження існуючих точок зору щодо розуміння поняття «джерела права» здійснив О. М. Ярошенко, який пише що у теорії трудового права «джерелами права» одні вчені називали державну владу, другі – матеріальні умови життя суспільства, пануючий тип виробничих відносин, треті – спосіб, за допомогою якого правилам поведінки надається юридична сила, або спосіб вираження норм права, який тому чи іншому правилу поведінки надає обов'язкової сили четверті – формою вираження волі законодавця, п'яті – результатом (або продуктом) правотворчої діяльності органів держави, а також спільної нормотворчості працівників і роботодавців чи їх представників, шості – нормативні акти, що видаються компетентними державними органами, за допомогою яких устанавлюються норми права або санкціонуються як такі інші соціальні норми [18, с.24-25]. Виходячи із цього науковець робить висновок, що представники науки трудового права оперують терміном «джерела трудового права», маючи на увазі формальний аспект, як правило, сукупність нормативних правових актів (законодавство) [18, с.26-27]. Правник наголошує, що таке розуміння джерела права, з нашого погляду, повністю не розкриває його змісту. Відсутність у доктрині трудового права єдиної думки стосовно того, що треба розуміти під джерелами цієї галузі права, за висловом О. М. Ярошенка створює вагомі проблеми при розробці такої дефініції, яка охопила б усі аспекти категорії «джерела трудового права» [18, с.27]. Авторського визначення даного поняття дослідник не пропонує, втім зазначає, що при її розробці його дефініції має бути взято до уваги наступне: поняття повинно як відбивати спосіб устанавлення норм трудового права, так і вказувати на його результат – правові акти, що містять норми трудового права й характерні риси, що відрізняють джерела останнього від джерел інших галузей – предметна ознака, основні принципи трудового права й участь представників працівників у регулюванні трудових відносин [18, с.27-28].

Висновок. Резюмуючи вищенаведене мусимо констатувати той факт, що при співвідношенні досліджуваних понять – «джерело права» та «джерело трудового законодавства», слід вести мову про прийнятність першого терміну у процесі визначення останнього. Більш того, попри певні відмінності та розбіжності у поглядах на термін «джерело трудового законодавства», у цілому сформувалося єдине розуміння досліджуваного поняття. Спираючись на вищевикладене, можемо зробити висновок, що джерела трудового законодавства – це офіційні юридичні документи компетентних суб'єктів, в яких закріплюються правові норми, що регулюють трудові і тісно пов'язані із ними відносини, та які входять до системи позитивного права.

Список використаних джерел:

1. А. О. Івченко Тлумачний словник української мови, Х.: «Фоліо», 2002 р., с.543.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел.- К; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005, с.1728.
3. Большой толковый словарь русского языка. Ред. Кузнецов С.А., СПб.: Норинт, 2000. - 1536 с.
4. Ожегов С.И. Словарь русского языка. – М.: Рус. яз., 1991. – 917 с.
5. Скакун О.Ф. Теорія держави і права: Підручник / Пер. з рос. — Харків: Консум, 2001. — 656 с.
6. Черданцев А.Ф. Теория государства и права: Учебник для вузов. - М.: Юрайт, 2000. - 432 с.

7. Погребной И.М. Теория права: Учебное посо-бие. 3-е изд., испр. и доп. – Харьков: Государствен-ное специализированное издательств-во «Основа», 2003.- с.128.
8. Загальна теорія держави і права: [Підручник для студентів юридичних вищих навчальних закладів] / М. В. Цвік, О. В. Петришин, Л. В. Авраменко та ін.; За ред. д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України М. В. Цвіка, д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України О. В. Петришина. — Харків: Право, 2011. — 584 с.
9. Раянов Ф.М. Проблемы теории государства и права (Юриспруденции): Учебный курс. М.: Право и государство, 2003. - 304 с.
10. Хропанюк В. Н. Теория государства и права: Учебное пособие для высших учебных введений /Под ред. профессора В. Г. Стрекозова. — М.:«Дабахов, Ткачев, Димов». 1995. — с. 384.
11. Болотина Н.Б. Трудове право України: Підручник. — 4-те вид., стер. — К.: Вікар, 2006. — 725 с — (Вища освіта ХХІ століття).
12. Миронов В.И. Трудовое право: учеб. для студентов вузов / В.И. Миронов. - СПб. : Питер, 2009. - 864 с.
13. Грузінова Л. П., Короткін В. Г. рудове право України: Навч посіб. — К.: МАУП, 2003. —Ч. 1. — 128 с.: іл. — Бібліогр.: с. 124–126.
14. Трошина С.М. Совершенствование системы юридических источников регулирования трудовых отношений в Российской Федерации.: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.05. – Екатеринбург, 1993. – 327 с.
15. Трудове право України Навчальний посібник / За ред П Д Пилипенка — К Істина, 2005 — 208 с.
16. Магницкая Е. В., Евстигнеев Е. Н. Трудовое право. 2-е изд. — СПб.: Питер, 2008. — 208 с. — (Серия «Завтра экзамен»).
17. Шиян В.И. Трудовое право: Учебное пособие. – М.: МГИУ, 2008.– 172 с.
18. Ярошенко Олег Миколайович. Джерела трудового права України : Дис... д-ра юрид. наук: 12.00.05 / Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. — Х., 2007. — 476 с.

References:

1. A. O. Ivchenko Tlumachnyy slovnyk ukrayins'koyi movy, Kh.: «Folio», 2002 r., s.543.
2. Velykyy tlumachnyy slovnyk suchasnoyi ukrayins'koyi movy (z dod. i dopov.) / Uklad. i holov. red. V.T. Busel.- K; Irpin': VTF «Perun», 2005, s.1728.
3. Bol'shoy tolkovyy slovar' russkoho yazyka. Red. Kuznetsov S.A., SPb.: Norynt, 2000. - 1536 s.
4. Ozhehov S.Y. Slovar' russkoho yazyka. – М.: Rus. yaz., 1991. – 917 s.
5. Skakun O.F. Teoriya derzhavy i prava: Pidruchnyk / Per. z ros. — Kharkiv: Konsum, 2001. — 656 s.
6. Cherdantsev A.F. Teoryya hosudarstva y prava: Uchebnyk dlya vuzov. - М.: Yurayt, 2000. - 432 s.
7. Pohrebnoy Y.M. Teoryya prava: Uchebnoe poso-bye. 3-e yzd., uspr. y dop. – Khar'kov: Hosudarstvennoe spetsyalyzyrovannoe yzdatel'stvo «Osnova», 2003.- с.128.
8. Zahal'na teoriya derzhavy i prava: [Pidruchnyk dlya studentiv yurydychnykh vyshcheykh navchal'nykh zakladiv] / М. V. Tsvik, O. V. Petryshyn, L. V. Avramenko ta in.; Za red. d-ra yuryd. nauk, prof., akad. APrN Ukrayiny M. V. Tsvika, d-ra yuryd. nauk, prof., akad. APrN Ukrayiny O. V. Petryshyna. — Kharkiv: Pravo, 2011. — 584 s.
9. Rayanov F.M. Problemy teoryy hosudarstva y prava (Yurysprudentsyy): Uchebnyy kurs. М.: Pravo y hosudarstvo, 2003. - 304 s.
10. Khropanyuk V. N. Teoryya hosudarstva y prava: Uchebnoe posobyе dlya vysshykh uchebnykh vvedenyy /Pod red. professora V. H. Strekozova. — М.:«Dabakhov, Tkachev, Dymov». 1995. — s. 384.
11. Bolotina N.B. Trudove pravo Ukrayiny: Pidruchnyk. — 4-te vyd., ster. — К.: Vikar, 2006. — 725 s — (Vyshcha osvita XXI stolittya).
12. Myronov V.Y. Trudovoe pravo: ucheb. dlya studentov vuzov / V.Y. Myronov. - SPb. : Pyter, 2009. - 864 s.
13. Hruzinova L. P., Korotkin V. H. Trudove pravo Ukrayiny: Navch posib. — К.: МАУП, 2003. —Ch. 1. — 128 s.: il. — Bibliohr.: s. 124–126.
14. Troshyna S.M. Sovershenstvovanye systemy yurydycheskykh ystochnykov rehulyrovanyya trudovykh otnoshenyy v Rossyyskoy Federatsyy.: Dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.05. – Ekaterynburh, 1993. – 327 s.
15. Trudove pravo Ukrayiny: Navchal'nyy posibnyk / Za red P D Pylypenka — К Істyna, 2005 — 208 с.
16. Mahnytskaya E. V., Evstyhneev E. N. Trudovoe pravo. 2-e yzd. — SPb.: Pyter, 2008. — 208 s. — (Seryya «Zavtra ekzamen»).
17. Shyyan V.Y. Trudovoe pravo: Uchebnoe posobyе. – М.: МНУУ, 2008.– 172 с.
18. Yaroshenko Oleh Mykolayovych. Dzherela trudovoho prava Ukrayiny : Dys... д-ра yuryd. nauk: 12.00.05 / Natsional'na yurydychna akademiya Ukrayiny im. Yaroslava Mudroho. — Kh., 2007. — 476 s.

Рецензент: доктор юридичних наук, професор Лоцихін О.М.